

RECENZJE I OMÓWIENIA

Ryszard Tomkiewicz

ANDRZEJ SAKSON, *NOWE SPOŁECZEŃSTWO ZIEM ZACHODNICH I PÓŁNOCNYCH (1945–2020)*, POZNAŃ 2020 (WYD.: UNIWERSYTET IM. ADAMA MICKIEWICZA W POZNANIU. WYDAWNICTWO NAUKOWE WYDZIAŁU NAUK POLITYCZNYCH I DZIENNIKARSTWA).

Wydana na początku 2020 r. książka Andrzeja Saksona, poznańskiego socjologa trwale związanego z regionem Warmii i Mazur, stanowi zwarte podsumowanie wiedzy na temat społeczeństwa Ziem Zachodnich i Północnych, a okazją do jej wydania była 75. rocznica włączenia tego obszaru do państwa polskiego. Część wykorzystanego materiału pochodzi z tekstów rozproszonych, opublikowanych (bądź złożonych do druku), w czasopiśmie i monografiach naukowych. W omawianej publikacji zostały one jednak przeredagowane i dostosowane do przyjętej w książce narracji. Konstrukcja pracy może wydać się nietypowa. Nie ma tu rozbudowanego wstępu, a jego rolę w pewnej mierze spełnia rozdział pierwszy. Poza tym każda z części poprzedzona została krótkim wprowadzeniem. Treść książki uzupełnia Bibliografia oraz osobny wykaz publikacji Autora, wykorzystanych przy powstawaniu tego wydawnictwa. Dodatkowo, szczegółowy przegląd najnowszych publikacji nawiązujących do poruszanej tematyki, można odnaleźć w przypisach do materiału zawartego w pierwszym rozdziale niniejszej pracy.

Książka składa się z pięciu głównych, w różnym stopniu rozbudowanych rozdziałów, w których Autor zajął się sprawami przez dziesięciolecia odziaływanymi i budującymi obraz społeczeństwa żyjącego w pasie ziem przyłączonych. Zazwyczaj są to też kwestie stanowiące o pewnej odrębności tego obszaru (tematyka kolejnych rozdziałów to: „Ziemie Odzyskane/Ziemie Zachodnie i Północne – konteksty”, „Specyfika przemian społecznych na Ziemiach Nowych”, „Pamięć historyczna Ziem Odzyskanych”, „Społeczność pogranicza Ziem Zachodnich i Północnych”, „Etosy Ziem Odzyskanych – epilog”).

Na kolejnych stronach omówiona została m. in. specyfika przemian społecznych w pasie Ziem Nowych. Autor przypomniał, że ziemie te we władaniu Prus

i potem Rzeszy Niemieckiej, były zróżnicowane pod względem narodowościowym i gospodarczym, co znalazło przełożenie na sytuację po roku 1945, gdy odmienność poszczególnych regionów, skutkowałą problemami np. przy ich zagospodarowywaniu i przy procesach towarzyszących tworzeniu się nowego społeczeństwa. Znalazło się też miejsce na analizę postmigracyjnych społeczności żyjących na pograniczu: polsko-niemieckim i polsko-rosyjskim (oraz polsko-czeskim), z przenikaniem kultur i stopniowym kształtowaniem nowych tożsamości żyjących tam grup. Autor zajął się też kwestią zakorzeniania w świadomości społeczeństwa faktu utraty Kresów i przesunięcia terytorium państwa na zachód, w tym dyskusji wokół zmieniających się określeń, w głównej mierze mających na celu „przełamywanie poczucia obcości” wobec przyłączonych na północy i zachodzie ziem. Przywołane zostały podstawowe cechy wyróżniające ten obszar, do których Autor zaliczył zwłaszcza wielokulturowość społeczeństwa i wynikającą stąd nową tożsamość mieszkańców, składającą się m.in. na specyfikę i odrębność zachodzących procesów społecznych. Omówione też zostały badania socjologiczne prowadzone na Ziemiach Odzyskanych w latach powojennych, w tym zwłaszcza przez poznański Instytut Zachodni.

Szczególnie interesujące rozważania czytelnik znajdzie w obszernym rozdziale dotyczącym elementów kształtujących politykę pamięci w pasie Ziem Nowych, a właśnie na tym obszarze była ona prowadzona w sposób specjalny, bo miała tu do spełnienia rolę szczególną. Głównym jej celem było kreowanie wśród lokalnych społeczności poczucia „bycia u siebie”, „na swoim”, pokazania polskości tych ziem, dławionej przez lata germanizacją. Zazwyczaj jednak nie sposób było się tu swobodnie odwoływać do polskiej przeszłości, gdyż wiele części ziem przyłączonych w przeszłości w ogóle do Polski nie należało. Nie było tu też wyrazistych przykładów walk o niepodległość, toteż kierowano się raczej w stronę odszukiwania i forsownego utrwalania pamięci o próbach krzewienia tu przed laty polskości, np. poprzez działania oświatowe. W rezultacie, do wydarzeń szczególnie celebrowanych, awansowały doroczne uroczystości czczące pamięć o zajęciu (wyzwoleniu) tych ziem przez Armię Czerwoną w 1945 r.

Po transformacji ustrojowej, wraz ze zmianą systemu politycznego oraz „negacją i marginalizacją” dokonań okresu PRL, postępowało także wymazywanie ze świadomości społecznej pielęgnowanej w latach poprzednich pewnej „wyjątkowości” Ziem Odzyskanych, których przyłączenie traktowano, jako bezsporny sukces powojennej Polski. W nawiązaniu do przełomu roku 1989 i zauważalnej demitologizacji Ziem Odzyskanych, przytoczyć należy spostrzeżenie Autora, że współcześni mieszkańcy mają głównie pozytywny stosunek do miejsca w którym żyją.

W prezentowanej książce, a zwłaszcza we wspomnianej wyżej części dotyczącej polityki historycznej, można też znaleźć odniesienia do współczesnej sytuacji

na dawnych ziemiach przyłączonych, w tym np. konsekwencji decyzji o zmianach w podziale administracyjnym kraju i wytyczeniu pod koniec lat 90. nowych województw (regionów). Stosunkowo wiele można tu też znaleźć informacji na temat aktualnej sytuacji w regionie Warmii i Mazur, w kontekście działań mających na celu likwidację pomników stawianych w powojennym 45-leciu oraz okazjonalnymi (po roku 1989) zmianami nazw ulic. Prócz zasygnalizowania sytuacji konfliktowych związanych z likwidacją dawnych upamiętnień (podrozdział „polsko-rosyjska wojna pomnikowa”), m.in. w Lidzbarku Warmińskim i w Olsztynie, Autor szeroko omówił spór o pomnik gen. Armii Czerwonej Iwana Czerniachowskiego w Pieniężnie. Obszerny podrozdział („Mazurska krzywda – pisarz ofiarą pomników”) poświęcony natomiast został nadaniu jednej z głównych ulic w Olsztynie – Dąbrowszczaków – imienia Erwina Kruka. Nie chodziło w tym przypadku o postać znanego i szanowanego mazurskiego poety i literata, ale o formę, w jakiej dokonano tej zmiany, w ramach „ustawy dekomunizacyjnej”.

Pewne podsumowanie tematyki, którą zajął się Autor stanowi rozdział ostatni, zatytułowany: „Etosy Ziemi Odzyskanych – epilog”. W pasie ziem przyłączonych tworzące się lokalnie, postmigracyjne społeczności, nie mogą oprzeć się na dotychczasowym modelu życia, w tym niedostatecznych związkach rodzinnych i sąsiedzkich, tworzyły nowe systemy wartości, postaw i zachowań, określające miejscową specyfikę. Budował je dotychczasowy bagaż doświadczeń, zwyczaje, mentalność, religijność, czasem też sympatie polityczne. Charakterystyczne, że tworzące się etosy regionalne nie pokrywały się (kiedyś i obecnie) z granicami administracyjnymi. Autor wskazał pięć zespołów wartości i norm odnoszących się do pasa ziem przyłączonych, kreowanych zarówno przez władzę, jak i tworzących się oddolnie, z wewnętrznej potrzeby lokalnych społeczeństw. Wymienił etos pionierski, będący w kontrze do etosu „zdobywczego-kolonialnego”, etos nowego socjalistycznego człowieka (1949–1955), etos autochtoniczny (1956–1950), etos buntowniczy (1970–1989) i etos zachodni (po 1989 r.).

Najnowsza publikacja Andrzeja Saksona jest ważnym podsumowaniem wiedzy na temat najistotniejszych czynników, które na przestrzeni lat ukształtowały społeczność w pasie ziem przyłączonych, wprawdzie dziś stanowiącą integralną część narodu, ale z uwagi na szereg doświadczeń wynikających ze specyfiki egzystencji na tych ziemiach, wykazującą jednak pewne cechy odróżniające ją od mieszkańców ziem dawnych. Wśród szczególnie wyróżniających się elementów Autor wskazał na mniej zauważalną tu antyniemieckość i antyrosyjskość, większą tolerancję wobec uchodźców i wobec osób deklarujących odmienne postawy. Cechą wyróżniającą mieszkańców pasa dawnych Ziemi Odzyskanych jest też wyższa mobilność społeczna i większy dar dostosowywania się do nowych sytuacji i wy-

zwań. To właśnie mieszkańcy pasa ziem przyłączonych, jak pierwsi występowali przeciwko władzy komunistycznej.

Autor nie poprzestaje na odtwarzaniu zjawisk dotyczących społeczność ziem przyłączonych w przeszłości. W wielu fragmentach – co wyżej zasygnalizowano – praca dotyczy również dnia dzisiejszego pokazując, na ile багаż powojennych doświadczeń, w tym specyfika wyróżniająca społeczeństwo ziem przyłączonych, znajdują przełożenie na dzień dzisiejszy. Czy po transformacji ustrojowej dawne problemy przestały istnieć, czy są ciągle odczuwalne, czy nadal widać konsekwencje translokacji poprzednich pokoleń, czy dokonało się trwałe zakorzenienie i asymilacja. Jednym z wniosków jest stwierdzenie, że w większości przypadków tak się właśnie stało i mieszkańcy dawnych Ziemi Odzyskanych na ogół traktują je, jako swoją lokalną, własną ojczyznę.

INSTYTUT PÓŁNOCNY
IM. WOJCIECHA KĘTRZYŃSKIEGO